

Michał Wojciechowski

Fragment z Plutarcha *O trzech ustrojach*: moralne kryteria oceny polityki

Plutarch znany jest jako moralista. Wiadomo też, że przywiązywał znaczną wagę do religii i religijności; do „teologicznych” pism Plutarcha zalicza się kilkanaście traktatów z *Moralistów*. Jednocześnie zajmował się życiem społecznym, zarówno uprawiając moralizujące pisarstwo historyczne w *Żywotach sławnych mężów*, jak i omawiając kwestie polityczne na sposób teoretyczny (dotyczą ich traktaty *Moralistów* tytułowane tradycyjnie *Wskazówki polityczne*, *O trzech rodzajach ustroju*, *Czy w starszym wieku warto zajmować się polityką*¹, *Najbardziej filozof powinien rozprawiać z książętami*, *Do niewykształconego księcia*)².

Studia nad tymi tematami przebiegały jednak w dużym stopniu odrębnie. Przy pismach moralnych podkreśla się więzi z filozofią epoki i historiozofią. Przy pismach o religii największe znaczenie ma to, że spojrzenie Plutarcha uformowane było przez platoński pogląd na religię i etykę. Przy pismach politycznych odnotowuje się z kolei inspirację dawniejszej myśli politycznej i znanej Plutarchowi historii. Byłoby jednak celowe zapytać o powiązanie tych kierunków jego zainteresowań. Na ile myśl polityczna Plutarcha była moralna i religijna?³ To tak à propos grecko-rzymskich korzeni Europy...

¹ Por. w: *Pochwała starości*, Warszawa 1996: Plutarch, *Czy stary człowiek powinien zajmować się polityką?*, tłum. A. Twardecki, s. 101-157. Pozostałych brak po polsku.

² Łac: *Praecepta gerendae rei publicae, De tribus rei publicae generibus, An seni res publica gerenda sit, Maxime cum principibus philosopho esse disserendum, Ad principem ineruditum*.

³ W pracach o koncepcjach politycznych Plutarcha tło religijne mało bywa zaznaczone; o ideale moralnym w polityce zob.: Aalders G. J. D., *Plutarch's Political Thought*, Amsterdam 1982, s. 37-44. Krótsza synteza myśli politycznej: Aalders, G.J.D., L. de Blois, *Plutarch und die politische Philosophie der Griechen*, w: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II.36.5, Berlin 1992, s. 3384-3404.

Moralny wymiar politycznych sądów Plutarcha podejmuje szereg artykułów w dużej pracy zbiorowej *Teoria e Prassi Politica nelle Opere di Plutarco*, Atti del V Convegno plutarcho (Certosa di Pontignano, 7-9 giugno 1993) a cura di Italo Gallo e Barbara Scardigli, Napoli, 1995; dotyczą one jednak głównie moralizowania w *Żywotach sławnych mężów*. Na temat moralności

Jest to oczywiście temat na dużą rozprawę. Poniżej zajmę się tylko jego wycinkiem, zwracając uwagę na moralne kryteria oceny spraw polityki, ujawnione przez niewielkie pismo Plutarcha *O trzech ustrojach*. Ponieważ nie był on dotąd tłumaczony na polski, poniżej po prostu przedstawiam ten utwór w swoim przekładzie⁴, z notami i z wprowadzeniem, w którym uwzględniono powyższe pytanie.

Utwór ten, zawarty w *Moraliach* 826A-827C, znany jest pod łacińskim tytułem *De tribus rei publicae generibus* (*O trzech rodzajach rzeczypospolitej*) i *De unius in res publica dominatione* (*O przewadze jednego w rzeczypospolitej*) oraz greckim *Peri monarchias kai demokratias kai oligarchias* (*O monarchii, demokracji i oligarchii*). Znajduje się on na 53. miejscu klasycznego wydania *Moralionów* Stephanusa (Paryż 1572), na 48. w bizantyjskim katalogu Planudes (ok. 1300 roku). Krótkość, niekompletne potraktowanie tematu, raptowny początek i zakończenie jednoznacznie dowodzą, że jest to fragment większej całości, prawdopodobnie przechowany w jakiejś antologii, a potem dołączony do kolekcji pism Plutarcha. Niewielkie rozmiary sprawiły, że nie bywa on przedmiotem osobnych studiów. Przyczyniła się też do tego wyraźna zależność od koncepcji Platona oraz to, że autorstwo Plutarcha było kwestionowane⁵.

Częściej jednak jest ono uznawane; zresztą nawet jeśli nie jest to jego pismo, treść pozostała godna uwagi (starożytne źródła anonimowe bywają lekceważone przez badaczy, ale też mogą być ważne). Na Plutarcha wskazuje inspiracja Platońska oraz uczony, dość bogaty styl,

z typowymi dla tego autora porównaniami muzycznymi (jest ich aż cztery). Dokładniejsze datowanie nie jest możliwe. Plutarch urodził się przed rokiem 50 po Chr., zmarł po 120 roku. Autorytatywny ton, idealizacja monarchy i wpływ Platoński sugerują nieco starszy wiek autora, a więc epokę Nerwy (96-98) i Trajana (98-117). Pod względem formy jest to mowa. Adresaci nie są wskazani, mogła to być np. grupa wybitniejszych obywateli jakiegoś miasta greckiego.

Wymienione przez Plutarcha trzy ustroje (monarchia, arystokratyczna oligarchia i demokracja) i trzy ich deformacje (tyrania, rządy klik możnych, ochłokracja) stanowią najpopularniejszą klasyfikację starożytną⁶. Za najlepszy ustrój uznano tu monarchię. Autor wzorował się na Herodocie, którego wprost wymienia (826E), oraz na Platonie⁷; natomiast Arystoteles preferował ustrój mieszany⁸. Warunki Cesarstwa Rzymskiego sprzyjały wyborowi monarchii; chociaż w czasach Plutarcha istniała ambitna arystokracja senatorska, pamiętano też o ideale republikańskim. Stawiano również pytanie o system rządów na poziomie lokalnym, przy czym sam Plutarch myślał przeważnie kategoriami miasta-państwa (*polis*) i idealizował ustrój dawnej Sparty (żywot Likurga).

Najistotniejszy wydaje się tu jednak nie wynik, lecz przesłanki argumentacji. Zaczyna autor swoją mowę od powołania się na wypowiedź ze strony „cnoty politycznej” (826B), która zresztą przemawia słowami Pindara. Jest to, oczywiście, chwyt retoryczny, ale świadczy on, że trwała postawa moralna ma być względem zamysłów politycznych czymś nadrzędnym.

w polityce odnotujmy A. Caiazza, *Morale politica e politica morale nei Moralia di Plutarco*, in *Humanitas ac Scientia*, numero unico celebrativo del cinquantennale del Liceo classico „Tito Lucrezio Caro” e del venticinquennale del Liceo scientifico „Galileo Galilei” di Sarno (Sa), 1993-1994, s. 227-237; o religii: E. Teixeira, *Politique et religion dans les Moralia de Plutarque*, Colloque de Besançon, Oct.-Nov. 1990.

⁴ Był on wielokrotnie wydany krytycznie, najpierw w 1824 (A. Coray w Paryżu). Teubner: Plutarchus, *Moralia*, t. V; Loeb Classical Library: Plutarch, *Moralia*, t. 10; indywidualnie Plutarco, *Peri monarchias kai demokratias kai oligarchias*, Napoli 1974, opr. A. D'Errico; Corpus Plutarchi Moraliū: Plutarco, *Monarchia, democrazia, oligarchia*, opr. A. Caiazza, Napoli 1993. Używam zasadniczo wydania Belles Lettres: Plutarque, *Oeuvres morales*, t. XI/2, Paris 1984, s. 147-157. Tekst grecki jest zachowany dość dobrze i różnice między wydaniami są niewielkie.

⁵ Por. np.: Aalders, *Political Thought*, s. 28.

⁶ Zob. np.: Platon, *Polityka*, 291D-292A; 301A-E, por. 302B-E; *Prawa* 714B; Arystoteles, *Polityka* 1279AB; Polibiusz, *Dzieje* w toku księgi 6; Ciceron, *O państwie* 1, 68-69; Dion z Prusy, *Mowy* 3,45-49; 32,27-28; Stobajos (za *Epitome* Arejosa Didymosa) 2, 7, 26. Stosowano jednak różne nazewnictwo. Por.: J. de Romilly, *Le classement des constitutions d'Hérodote a Aristote*, *Revue des Études Grecques* 72(1959), s. 81-89.

⁷ Miejsca jak wyżej.

⁸ *Polityka*, 1265B-1266A; 1294A; por.: antologia Stobajosa 4, 1, 138; Pitagorejski cytat z Pseudo-Archytasa; *Dzieje* Polibiusza, o ustroju rzymskim: 3, 10-18.

Fragment Plutarcha *O trzech ustrojach*: moralne kryteria oceny polityki

Michał Wojciechowski

Autor personifikuje cnotę, *arete*, co ją upodabnia do bogów udzielających natchnienia albo do Sokratesowego *daimoniona*.

Zachęcając do zajmowania się polityką, uzasadnia to troską o sprawy wspólne (*ta koina*) i przydatnością dla społeczeństwa, zgodnie z platońską koncepcją dobra wspólnego. W domyśle przeciwstawia się więc egoizmowi, trosce o własny tylko interes. Takie zajmowanie się polityką sprzyja też dobru wewnętrznemu, uładowaniu własnego ducha. Cel polityki jest więc zgodny z takim właśnie ogólnie przyjętym celem życia moralnego, życia cnoty inspirowanego przez filozofię⁹.

Gdy z kolei Plutarch ocenia zniekształcone formy trzech ustrojów, potępia je za to, że wyzwalają się w nich złe skłonności ludzkie, opisane z użyciem dość typowej terminologii wad moralnych (827A). Są złe, bo czynią ludzi złymi. Jako negatywne przykłady wymienia nieuczciwych demagogów. W gorszych ustrojach zaleca rządzącym, oprócz umiejętności taktycznych, jasny cel i siłę charakteru.

Natomiast najlepszy ustrój to ten, który sprzyja najwznioślejszemu rozumianiu postawy moralnej i w którym rządzący napotyka najmniej przeszkód w realizowaniu nakazów cnoty w życiu państwa (827B). Kwestia ta nie jest sprecyzowana ani rozbudowana, wolno też wątpić, czy monarchia rzeczywiście moralności najbardziej sprzyja. Pozostaje jednak jasne, że dla Plutarcha sprawdzianem wartości ustroju społecznego jest możliwość realizowania w jego ramach zaleceń cnoty, a więc kryterium moralne – i to typu indywidualnego i duchowego.

Michał Wojciechowski

*Profesor teologii, publicysta, wykładowca
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.*

*Wydał ostatnio: „Pochodzenie świata,
człowieka, zła”.*

⁹ Por. np.: Plutarch, traktat *O cnotcie i wadzie* (*Moralia* 100B-101E).

¹⁰ Greckie słowo *politeia* i pokrewne zwykło się tłumaczyć, używając terminów: polityka, polityczny itd. Termin ten ma jednak sens szerszy, oznaczając życie społeczne i polityczne w ogóle, obywatelstwo, prawa polityczne oraz model ustrojowy. Gdzie trzeba, zaznaczam więc w nawiasie brzmienie oryginalne. Oprócz słowników – por.: F. Papazoglou, *Une signification tardive du mot politeia*, *Revue des Études Grecques* 72 (1959), s. 100-105.

¹¹ Oba cytaty zidentyfikowane jako słowa Pindara (fragment 194).

¹² Tak brzmi tytuł sąsiedniego traktatu Plutarcha z *Moralii* (nr 52).

¹³ Ewentualnie „domowe”, ale sens przyjęty lepiej pasuje do kontekstu i odpowiada platońskiemu rozumieniu terminu *ta oikeia* w *Rzeczypospolitej*, 443D.

¹⁴ W tym miejscu sens jest niepewny z powodu luki w tekście zachowanym.

¹⁵ Megara było przysłowioowo mało znacząca, taki grecki Pćim.

¹⁶ Dynastia macedońska powoływała się na pochodzenie od Heraklesa.

Fragment z Plutarcha

[826A] O monarchii, demokracji i oligarchii

1. Gdy przed tym trybunałem wystąpiłem z wygłoszonym wczoraj do was wykładem, [826B] zdało mi się, że na jawie czy we śnie słyszę cnotę polityczną, jak powiada: „Wykuto złoty postument dla świętych pieśni”; ustawiła go mowa mająca zachęcić i ponieść ku polityce (*politeia*)¹⁰. „Wzniesmy teraz mury”¹¹, dobudowując do zachęty odpowiednie pouczenie, trzeba bowiem, by ten, komu przedstawiono zachętę, a następnie motywację do działalności we wspólnej sprawie, usłyszał i przyjął wskazówki polityczne¹², z których korzystając, na ile to w ludzkiej mocy, będzie przydatny ludowi oraz dobrze ułoży swoje sprawy wewnętrzne¹³ – zarazem niezawodnie i zyskując zasłużony szacunek. Ze względu na dalszy ciąg oraz w związku z poprzednią wypowiedzią, [826C] zbadać trzeba, jaki jest najlepszy ustrój polityczny (*politeia*). Jak bowiem istnieją różne sposoby życia człowieka, tak i ludu¹⁴: polityczny (*politeia*) sposób życia; konieczne jest przyjąć jak najlepszy. Ten bowiem spośród wszystkich wybierze politykę, a jeśli tego nie będzie mógł, najpodobniejszy z pozostałych.

2. Obywatelstwem (*politeia*) nazywa się tedy uczestnictwo w prawach społeczności (*polis*). Powiadamy, że Megarejczycy¹⁵ przez głosowanie przyznali obywatelstwo Aleksandrowi; gdy ich gorliwość uznał za śmieszoną, rzekli, że jedynie Heraklesowi je przedtem przyznali¹⁶, a potem jemu. [826D] Zaskoczony – przyjął zaszczyt, uznając go za rzadkość.

Życie polityka zajmującego się sprawami wspólnymi też się nazywa polityką (*politeia*); zatem pochwalamy politykę Peryklesa i Biasa, a potępiamy Hyperbolosa i Kleona. Niektórzy nawet pojedynczy udany i wybitny czyn na rzecz

wspólnej sprawy jako akt obywatelski (*politeia*) określają: na przykład podarowanie pieniędzy, zakończenie wojny, przeprowadzenie uchwały. Mówimy zatem i dzisiaj, że ten a ten po obywatelsku postąpił (*politeusasthai*), jeśli zdarzyło mu się przeprowadzić coś społecznie potrzebnego.

3. Poza tym wszystkim nazywa się ustrojem politycznym (*politeia*) porządek i układ państwa (*polis*), rozstrzygający o jego sprawach; [826E] zatem powiada się, że istnieją trzy ustroje: monarchia, oligarchia i demokracja, których oceny dokonał już Herodot w księdze trzeciej¹⁷, i które wydają się najbardziej typowe. Inne są jakby dysonansami i zniekształceniami powstałymi wskutek niedoboru albo nadmiaru, jak w skalach muzycznych, gdy się obniży lub podwyższy główne tonacje¹⁸. [826F] Z tych to ustrojów, które najszerszą i największą przewagę osiągnęły wśród ludów, Persom przypadło królowanie samowładne i bez kontroli, Spartanom czysta oligarchia arystokratyczna, a Ateńczykom demokracja samorządna i bez domieszki¹⁹. Gdy takowe błędzą, ich zniekształcenia i przerosty to tak zwane tyranie, rządy klik²⁰ i ochlokracje²¹, [827A] kiedy to w królestwie brak kontroli rodzi pychę, w oligarchii samowola – zuchwalstwo, w demokracji równość – anarchię, a we wszystkich głupota – nieumiarkowanie.

4. To tak, jak gdyby wszechstronny muzyk używał każdego instrumentu i umiejętnie go strojąc co do brzmienia i w każdy ze znajomo-

ścią rzeczy uderzając, stosownie do jego natury melodię by wydobywał, a jednak korzystając z rady Platona²², odsunąłby gitary, banjo, psalteria rozmaicie brzące, harfy i trójkąty²³, bardziej ceniąc lirę i cytrę. [827B] W tenże sposób polityk dobrze się posłuży oligarchicznym ustrojem lacedemońskim Likurga, przez spokojną presję²⁴ skłaniając do harmonii mężów równie jak on wpływowych i szanowanych. Dobrze nastroi rozmaicie brzącą i wielostrunną demokrację, jeśli rozluźniając i napiętnając struny polityki – popuszcza, gdy pora, i znowu mocno naciska, umiając się przeciwstawić i oprzeć²⁵.

Jeśli jednak dany mu byłby wybór między ustrojami jak instrumentami, przekonany przez Platona²⁶ nie wybrałby innego niż monarchia, która jako jedyna zdolna jest wydawać ów prawdziwie idealny i najczystszy ton cnoty, i której ani przymus, ani pobłażliwość nie może skłócić z tym, co pożyteczne²⁷. [827C] Inne systemy polityczne (*politeiai*) w pewien sposób rządzą, podlegając rządowi, i kierują, podlegając kierownictwu polityka, który nie ma solidnej władzy nad tymi, od których ma władzę²⁸, i nieraz zmuszony jest przywołać werset Ajschylosa, który odniósł do Fortuny Demetrios Poliocertes, postradawszy panowanie: „Ty mnie rozpalasz i ty, jak widać, spocielasz”²⁹.

tłum. Michał Wojciechowski

¹⁷ Herodot, *Dzieje*, 3, 80-84.

¹⁸ Których wyliczano pięć, np. Plutarch w *O E delfickim* (*Moralia* 389E).

¹⁹ Por. analogiczne skontrastowanie Persji i Aten u Platona (*Prawa*, 693D-701E). Ustrój Sparty podobnie sklasyfikował Plutarch w *Żywocie Likurga* (7,1), a przed nim Arystoteles (*Polityka*, 1293B).

²⁰ Gr. *dynasteia*, por.: Tucydides, *Wojna peloponeska*, 3,62,3; Platon, *Rzeczpospolita* 544D; Arystoteles, *Polityka*, 1292B, 1293A, 1308B.

²¹ Termin użyty po raz pierwszy u Polibiusza, *Dzieje* 6,45,10 (146 p.n.e. lub później).

²² *Rzeczpospolita*, 399C-D.

²³ Chodzi o różnego pochodzenia instrumenty strunowe, nie pasujące do siebie dźwiękiem.

²⁴ Nie jest jasne, czy chodzi o nacisk na współrządzących, czy na obywateli. Por. o nadużyciu siły w oligarchii: Arystoteles, *Polityka*, 1305A.

²⁵ Podobne zalecenia co do rządzenia w ustroju demokratycznym Plutarch podał także we *Wskazówkach politycznych* (*Moralia*, 809E) oraz *Żywotach Focjona* (2,7-8), Peryklesa (15,1-2) i Numa (23,6).

²⁶ Zob. przypis 6 we wprowadzeniu.

²⁷ W monarchii zachodzi zgodność interesu państwa, interesu rządzącego i wymagań cnoty.

²⁸ Bezosobowy system i nacisk mas uniemożliwiają właściwe decyzje.

²⁹ Fragment nieznanej sztuki (nr 359, Nauck), u Plutarcha także w *Żywocie Demetriosa* (35).